

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ОСОБИСТІСНИХ ФАКТОРІВ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається проблема впливу особистісних факторів на розвиток професійної Я-концепції вчителів початкових класів, які працюють в умовах традиційної або інноваційної педагогічної діяльності, на основі емпіричних даних.

Ключові слова: професійна Я-концепція, вчителі початкової школи, інноваційна педагогічна діяльність, традиційна педагогічна діяльність, особистісні фактори.

Поширення педагогічних інновацій ставить безліч проблемних питань перед науковцями і практиками щодо всебічної та ґрунтовної психолого-педагогічної експертизи та супроводу цих найактуальніших процесів освітянського сьогодення в Україні. На сучасному етапі розвитку теорії та практики педагогічної інноватики особливого значення набувають дослідження якісних характеристик суб'єктів інноваційного процесу, які до нього включені. Вплив учителя як суб'єкта професійної діяльності, зокрема його особистісного компоненту, на успішність упровадження інноваційних педагогічних моделей та на результативність їх опрацювання, на думку багатьох науковців (І.Бех, Л.Даниленко, І.Дичківська, М.Кларин, О.Пехота, О.Попова, Л.Подимова, А.Пригожин, В.Сластьонін, А.Хуторський й ін.), є вирішальним [3-6]. У цьому контексті актуальною вбачається проблема взаємовпливу власне інноваційної педагогічної діяльності та особистісної складової професійного розвитку вчителя з огляду на ефективність упровадження та опрацювання освітніх інновацій. Відтак проблема впливу особистісних факторів на рівень особистісно-професійного розвитку вчителів, продуктом якого є їхня професійна Я-концепція, набуває сучасного теоретичного й практичного значення та потребує дослідного вирішення.

Мета статті полягає у висвітленні результатів аналізу впливу особистісних факторів на розвиток професійної Я-концепції вчителів початкових класів, які працюють в умовах традиційної або інноваційної педагогічної діяльності, на основі емпіричних даних.

Наголосимо, що внаслідок теоретичного аналізу проблеми особистісно-професійного розвитку вчителів [1; 2; 7] визначено такі особистісні фактори, що можуть мати вплив на рівень розвитку професійної Я-концепції вчителів початкової школи: особистісна зрілість, мотивація досягнення, почуття громадянського обов'язку, життєва установка, здатність до психологічної близькості з іншою людиною, відповідальність за значущі події у власному житті, відповідальність за власне здоров'я, відповідальність за сімейні взаємовідносини. Розглянемо специфіку впливу особистісних факторів на розвиток професійної Я-концепції вчителів початкової школи, що працюють в умовах традиційної педагогічної діяльності та в умовах інноваційної педагогічної діяльності. Вибірку емпіричної частини дослідження склали вчителі початкової школи (196 осіб), з них: 112 – вчителі, що працюють за традиційних умов, та 84 – вчителі, що опрацьовують інноваційні освітні моделі. Особистісні фактори досліджувалися за допомогою окремих шкал опитувальника особистісної зрілості Ю.Гільбуха і методики діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж.Роттера у модифікації Є.Бажина, С.Голинкіної, А.Еткінда. Діагностичний комплекс розвитку професійної Я-концепції

* © Шевцова О.М.*

вчителів включав у себе: модифікований варіант інтерперсональної методики Т.Лірі (Л.Собчик); методику для дослідження рівня самооцінки С.Будасі; методику діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж.Роттера (модифікація Є.Бажина, С.Голинкіної, А.Еткінда); опитувальник самоставлення В.Століна, С.Пантилеева; тест «Готовність до саморозвитку» В.Павлова; опитувальник особистісної зрілості Ю.Гільбуха.

Проаналізуємо такі особистісні фактори впливу на професійну Я-концепцію вчителів, як особистісна зрілість, мотивація досягнення, почуття громадянського обов'язку, здатність до психологічної близькості з іншими та життєва установка. Наочно результати аналізу розвиненості зазначених вище особистісних факторів у вчителів початкової школи відображено на рисунку 1.

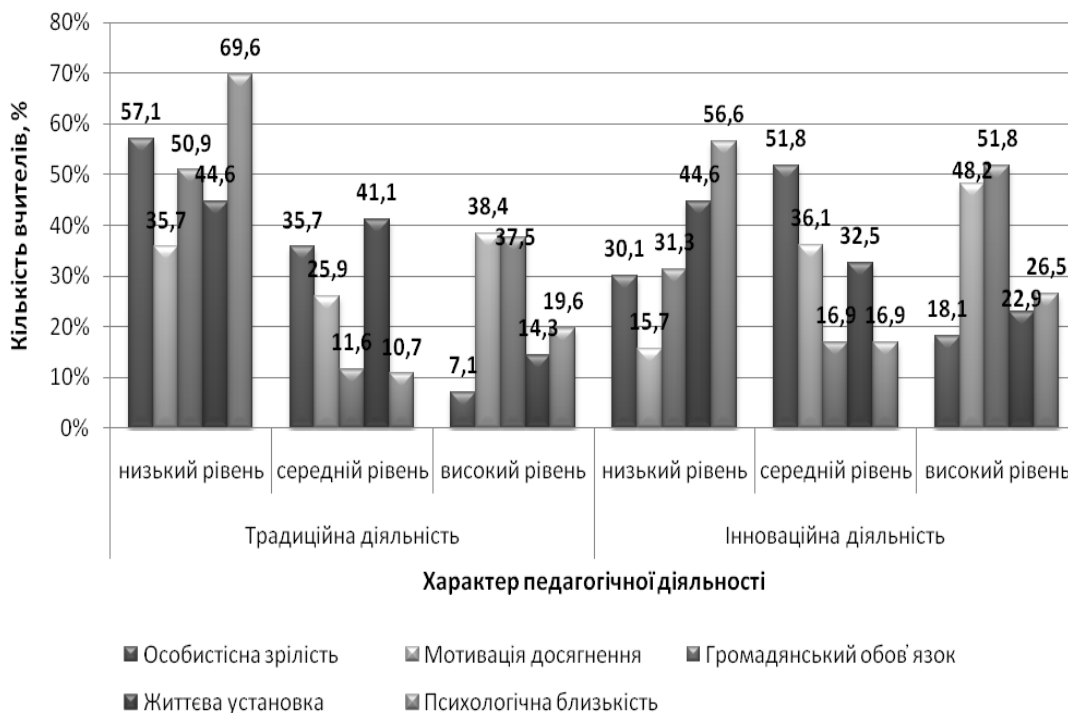

Рис. 1. Розвиненість особистісних факторів у вчителів початкових класів

Як бачимо, серед вчителів, які працюють в умовах традиційної діяльності, досить значна частка тих, у кого особистісна зрілість (57,1%), громадянський обов'язок (50,9%), здатність до психологічної близькості (69,6%) перебувають на низькому рівні розвитку. Низький рівень розвитку за показниками психологічної близькості, життєвої установки, громадянського обов'язку й особистісної зрілості спостерігається і у вчителів, включених в опрацювання інноваційних моделей, і складає 56,6%, 44,6%, 31,3% та 30,1% відповідно. Порівняльний аналіз доводить, що низький рівень розвитку означених факторів впливу на професійну Я-концепцію представлений більше у вчителів, які працюють у умовах традиційної діяльності, аніж у тих, хто працює в умовах інноваційної діяльності. Проте дозволимо собі протилежне твердження, що кількість вчителів з високим рівнем розвитку особистісних факторів впливу на професійну Я-концепцію, які опрацюють інноваційні педагогічні моделі, суттєво перевищує відповідну кількість вчителів, які працюють в умовах традиційної діяльності. Так, зокрема, особистісна зрілість на високому рівні розвитку присутня у 18,1% респондентів-інноваторів проти лише 7,1% опитаних вчителів, які працюють у традиційних умовах, а високий громадянський обов'язок – у 51,8% проти 37,5% відповідно.

Подальший якісний порівняльний аналіз емпіричних даних обох вибірок стосувався таких особистісних факторів впливу на професійну Я-концепцію, як відповідальність за значущі події у власному житті, відповідальність за власне здоров'я і відповідальність за сімейні взаємовідносини, що досліджувалися за відповідними шкалами інтернальності методики Дж.Роттера. Проведений аналіз надає змогу наголосити на такому: за шкалою загальної інтернальності РСК вчителів, що працюють за умов інноваційної діяльності, виявився екстернального типу і таким, що наближається до норми ($I_{zar}: 4,9 < 5,5$ стенів); проте у вчителів, що працюють за традиційних умов, рівень суб'єктивного контролю є суто екстернального типу ($I_{zar}: 4,0 < 5,5$ стенів), тобто вони більш схильні вважати себе не здатними контролювати зв'язок між власними діями і важливими для них подіями життя та готові припускати, що більшість учинків є наслідком дій інших або випадку, ніж учителі-інноватори. Більш детальний аналіз даних за шкалою I_{zar} показав, що переважна більшість вчителів, які працюють в умовах традиційної професійної діяльності, а саме 78,4% опитаних, демонструють РСК екстернального типу, втім як у вчителів-респондентів, що працюють за інноваційних умов, екстерналів виявилось 65,5%.

За шкалою інтернальності у сімейних взаємостосунках (I_c) учителі, які опрацьовують інноваційні освітні моделі, демонструють рівень суб'єктивного контролю (РСК) інтернального типу, що свідчить про взяття на себе відповідальності за події, що виникають у сімейному житті. Вчителям, що працюють за традиційних умов, навпаки, за шкалою I_c притаманний суб'єктивний контроль переважно екстернального типу, що свідчить про міркування вважати не себе, а своїх партнерів причиною значущих ситуацій, що з'являються у сім'ї.

За шкалою інтернальності у сфері здоров'я (I_z) показники вчителів обох груп співвідносяться з РСК екстернального типу, втім показник учителів-інноваторів (4,8) більш наближений до норми, ніж показник учителів, що працюють за традиційних умов педагогічної діяльності (3,7).

За такими факторами, як особистісна зрілість ($p < 0,0001$), мотивація досягнення ($p = 0,003$; $p < 0,01$), громадянський обов'язок ($p < 0,01$), психологічна близькість ($p < 0,05$), загальна відповідальність за значущі події власного життя ($p = 0,003$; $p < 0,01$), відповідальність за власне здоров'я ($p \leq 0,001$), відповідальність за сімейні взаємовідносини ($p \leq 0,001$), з'ясовані відмінності на високих рівнях статистичної значущості в результаті аналізу за непараметричним критерієм Манна-Уїтні.

Також за допомогою критерію незалежності χ^2 Пірсона виявлено на високому рівні значущості статистично достовірний взаємозв'язок між характером здійснюваної вчителем діяльності (інноваційний чи традиційний) та такими особистісними факторами впливу на професійну Я-концепцію, як особистісна зрілість ($p < 0,0001$), мотивація досягнення ($p = 0,008$; $p < 0,01$), почуття громадянського обов'язку ($p = 0,024$; $p < 0,05$), загальна відповідальність за події власного життя ($p \leq 0,001$), відповідальність у сімейних стосунках ($p = 0,031$; $p < 0,05$), відповідальність стосовно здоров'я і хвороби ($p = 0,009$; $p < 0,01$). Отже, доведено, що вчителі-інноватори більш особистісно зрілі, з більш високорозвиненою мотивацією досягнення, з високим рівнем почуття громадянського обов'язку, більш відповідальні за перебіг значущих подій, як в окремих сферах особистісної життєдіяльності (власні сім'я і здоров'я), так і у життєтворчості загалом.

Нижче наведемо детальний аналіз розвитку у вчителів з різним стажем інноваційної діяльності особистісних факторів, що впливають на професійну Я-концепцію. Так, загальний розподіл за рівнем розвитку особистісної зрілості всієї

вибірки вчителів-інноваторів відображається таким чином: близько 18% вчителів засвідчили у себе наявний високий рівень особистісної зрілості, близько 52% вчителів визнали середній рівень розвитку особистісної зрілості та близько 30% продемонстрували низький рівень особистісної зрілості. Проте високий рівень мотивації досягнення зафіксовано у 48% вчителів, що працюють в умовах інноваційної діяльності, близько 36,5% опитаних виявили наявний середній рівень мотивації досягнення та лише у 15,5% респондентів виявилася низька мотивація досягнення. Громадянський обов'язок на високому рівні розвитку зареєстровано у 52% вчителів обох експериментальних груп: і зі стажем інноваційної діяльності до 3-х років, і з інноваційним стажем 10-14 років. Утім середній рівень розвитку громадянського обов'язку позначився у 22,2% учителів зі стажем до 3-х років та у 14,3% учителів зі стажем 10-14 років, а низький рівень – у близько 26% та у 34% учителів відповідно. Життєва настанова відобразилася на високому рівні розвитку лише у 18,5% учителів-інноваторів зі стажем до 3-х років та у 25% зі стажем 10-14 років, на середньому рівні – у 33% і 32% відповідно, на низькому рівні проявилася у 48% респондентів з інноваційним стажем до 3-х років та у 43% опитаних з інноваційним стажем в межах 10-14 років. За фактором здатності до психологічної близькості дані розподілилися таким чином: у вчителів зі стажем інноваційної діяльності до 3-х років зафіксовано високий рівень розвитку у 33,3% респондентів, середній рівень – у 25,9%, низький рівень – у 40,7%; у вчителів-інноватиків зі стажем 10-14 років: високий рівень – у 23,2% вчителів, середній рівень – у 12,5%, низький рівень – у 64,3% опитаних. Зважаючи на те, що за фактором здатності до психологічної близькості з іншими людьми доведена статистично значима різниця ($p \leq 0,01$) між досліджуваними групами вчителів і зворотній кореляційний зв'язок ($\tau = -0,239$; $\rho = -0,284$; $p < 0,01$), можемо наголосити: з підвищенням стажу інноваційної діяльності у вчителів початкової школи зменшується здатність до психологічної близькості з іншою людиною, що розкривається у зменшенні проявів таких особистісних якостей, як доброзичливість до людей, емпатія, вміння слухати, менша потреба в духовній близькості з іншими людьми. Така тенденція розглядається нами як потенційно деструктивна.

У контексті дослідження проведено кореляційний аналіз за критерієм tau-b Кендалла (τ) особистісних факторів та рівня розвитку цілісної професійної Я-концепції вчителів початкових класів, що працюють в умовах традиційної та інноваційної діяльності. Так, за результатами кореляційного рангового аналізу встановлено статистично значущий зв'язок між рівнем розвитку професійної Я-концепції вчителів початкової школи, що працюють за умов традиційної діяльності, та такими особистісними факторами: загальна відповідальність за значущі події у власному житті ($\tau = 0,258$; $p \leq 0,001$), відповідальність за сімейні взаєностосунки ($\tau = 0,315$; $p < 0,001$). Таким чином обґрунтовано, що у вчителів, які працюють традиційно, з підвищенням рівня загальної інтернальності та інтернальності у сімейних стосунках зростає рівень розвитку професійної Я-концепції. У вчителів-інноваторів визначено статистично значущий кореляційний зв'язок між рівнем розвитку їхньої професійної Я-концепції та такими особистісними факторами: особистісна зрілість ($\tau = 0,242$; $p < 0,01$), мотивація досягнення ($\tau = 0,153$; $p < 0,05$), життєва установка ($\tau = 0,227$; $p < 0,01$), загальна відповідальність за значущі події у власному житті ($\tau = 0,315$; $p \leq 0,001$). Отже доведено, що у вчителів-інноваторів за зростання кожного з таких особистісних факторів, як особистісна зрілість, мотивація досягнення, життєва установка, загальна інтернальність, підвищується рівень розвитку професійної Я-концепції.

У вчителів початкової школи, які працюють традиційно, з підвищенням рівня таких особистісних факторів як загальна інтернальність та інтернальність у сімейних стосунках, зростає рівень розвитку професійної Я-концепції. Проте встановлено, що при зростанні кожного з таких особистісних факторів, як особистісна зрілість, мотивація досягнення, життєва настанова, загальна інтернальність, підвищується рівень розвитку професійної Я-концепції вчителів початкової школи, які працюють в умовах інноваційної педагогічної діяльності. Одночасно з тим можемо стверджувати, що з підвищенням стажу інноваційної діяльності у вчителів початкової школи зменшується здатність до психологічної близькості з іншою людиною. Причини цього можуть бути з'ясовані в подальших наукових дослідженнях.

Література:

1. Бизяева А. А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия: [учеб. пособ.] / А. А. Бизяева. – Псков: ПППИ им.С.М.Кирова, 2004. – 216 с.
2. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя: [учеб. пособ.] / Л. М. Митина. – М.: Академия, 2004. – 320 с.
3. Наукове та методичне забезпечення впровадження педагогічних інновацій: [зб. наук. праць] / Ред. кол.: Л.Даниленко (відп. ред.) та ін. – Херсон: ЦНТЕІ, 1999. – 254 с.
4. Підласий І.П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів / І.Підласий. – К.: Україна, 1998. – 346 с.
5. Слостенин В.А. Педагогика: инновационная деятельность / В.А.Слостенин, Л.С. Подымова. – М.: Магистр, 1997. – 224 с.
6. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика: [научное издание] / А.В. Хуторской. – М.: Изд-во УНЦ ДО, 2005. – 222 с.
7. Чеснокова И.И. Самосознание, саморегуляция, самодетерминация личности / И. И. Чеснокова // Проблемы психологии личности. – М. : Наука, 1982. – С. 121-126.

Шевцова Е. М.

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ ЛИЧНОСТНЫХ ФАКТОРОВ НА РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ Я-КОНЦЕПЦИИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В статье рассматривается проблема влияния личностных факторов на развитие профессиональной Я-концепции учителей начальных классов, которые работают в условиях традиционной или инновационной педагогической деятельности, на основе эмпирических данных.

Ключевые слова: профессиональная Я-концепция, учителя начальной школы, инновационная педагогическая деятельность, традиционная педагогическая деятельность, личностные факторы.

Shevtsova E. M.

PECULIARITIES OF INFLUENCE OF TEACHERS' PERSONALITY FACTORS UPON DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL I-CONCEPTS OF ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS

The article describes problems of influence of personality factors upon professional I-concepts of elementary school teachers who work in the circumstances of traditional or innovative pedagogical activities. The article is based on empiric data.

Key words: professional I-concept, elementary school teachers, innovational pedagogical activities, traditional pedagogical activities, personality factors.